DOI: 10.11649/abs.2017.008

Eugeniusz Mironowicz

Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku

Białystok

ebma@interia.pl

Dynamika kształtowania się struktury narodowościowej Białorusi po II wojnie światowej

Wyniki radzieckich spisów powszechnych badacze często traktowali z dużą ostrożnością. Władze zresztą dostarczały wielu powodów do uzasadnionej nieufności. Szczególnie dotyczy to spisu powszechnego z 1937 r., którego wyniki utajniono, a osoby posiadające wiedzę o stanie państwa i społeczeństwa represjonowano. Dopiero pół wieku później rosyjskim uczonym udostępniono fragmentaryczne dane z tego spisu (Жиromская, Киселев, & Поляков, 1996, s. 3). Wynika z nich, że mimo dużego przyrostu naturalnego liczba ludności Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (dalej BSRR) od 1926 r. zwiększyła się tylko o 5,5% (Жиromская i in., 1996, s. 34). Republikę zamieszkiwało 5 197 tys. mieszkańców, gdzie Białorusini stanowili 83,9%, Żydzi 7,0%, Rosjanie 4,8%, Polacy 2,3%, Ukraińcy 1,3%, pozostali 0,7%. W epoce krwawych eksperymentów stalinowskich z lat 30. demografia Białorusi w porównaniu do Kazachstanu czy Ukrainy ucierpiała w stopniu umiarkowanym. Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka utraciła 15% ludności, zaś Kazachska Socjalistyczna Republika Radziecka aż 28% (Жиromская i in., 1996, s. 84).

Z powodu wielkich przeobrażeń geopolitycznych w Europie Wschodniej w czasie II wojny światowej niezwykle trudno jest określić strukturę narodowościową Białorusi

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2017.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
[Wydawca: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk]

w pierwszych latach po wojnie. Jesienią 1939 r. terytorium BSRR zostało poszerzone o ziemie północno-wschodnie II Rzeczypospolitej. Według ustaleń niemieckich z końca 1941 r. na obszarze BSRR w granicach sprzed 22 czerwca 1941 r. mieszkało 10 600 tys. osób, w tym 7 880 tys. (74,3%) Białorusinów, 935 tys. (8,8%) Żydów, 925 tys. (8,7%) Polaków, 590 tys. (5,6%) Rosjan, 162 tys. (1,5%) Ukraińców, 90 tys. (0,9%) Litwinów, 6,5 tys. (0,06%) Niemców (HAPB.1)¹.

Tuż po zakończeniu okupacji niemieckiej władze radzieckie oszacowały straty wojenne ludności na obszarze BSRR w nowych jej granicach na 2,2 mln osób. Znaczący problem, białoruski historyk, Aleksiej Litwin, ustalił, że w wyniku pacyfikacji, wywózek do Rzeszy, w obozach koncentracyjnych, podczas likwidacji gett oraz na froncie zginęło lub zostało zamordowanych 1 mln 547 tys. mieszkańców Białorusi (Літвін, 2003, s. 28). Ta liczba wydaje się być najbardziej miarodajna, gdyż została ustalona na podstawie analiz danych pochodzących z różnych źródeł.

Na Białorusi pierwszy powszechny spis ludności po II wojnie światowej, który dawał najbardziej rzetelne informacje o strukturze narodowościowej na terenie republiki, przeprowadzono w 1959 r. Wcześniej informacje zbierano w niektórych rejonach obwodów grodzieńskiego w 1945 r., celem zorientowania się, jakie ubytki może spowodować przesiedlenie Polaków do Polski zgodnie z umową o repatriacji zawartą 9 września 1944 r. między Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego a Radą Komisarzy Ludowych Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (ДІАГБ.1). Ze względu na złożoność operacji w warunkach powojennego chaosu ograniczono się do rejestracji ludności wyznania katolickiego, przyjmując założenie, że wszyscy katolicy byli Polakami. Do połowy czerwca 1946 r. zarejestrowano na terytorium Białorusi 535 tys. katolików, w tym 192 tys. w obwodzie grodzieńskim (HAPB.2). Do Polski od początku repatriacji do czerwca 1946 r. wyjechało z Białorusi 226 tys. osób (HAPB.3). Ponad 265 tys. osób zapisanych na wyjazd, pod wpływem perswazji władz radzieckich, zrezygnowało z możliwości przesiedlenia do Polski. Zdecydowaną większość stanowili chłopci, którym obiecano, że ich gospodarstwa nie zostaną skolektywizowane (HAPB.4). Radzieccy pełnomocnicy do spraw repatriacji sami skreślili z list chętnych do wyjazdu katolików i ich krewnych, którzy kiedykolwiek byli związani z ruchem białoruskim (Mironowicz, Tokć, & Radzik, 2005, ss. 92–93).

Z Polski w latach 1944–1946 w ramach umowy repatriacyjnej przesiedlono do Związku Radzieckiego 36 tys. Białorusinów, lecz tylko część z nich trafiła na Białoruś (Mironowicz i in., 2005, s. 95). Nie miało to z pewnością wielkiego wpływu na kształtowanie struktury etnicznej republiki. Po zakończeniu terminu

¹ Maszynopis opracowania Eugene von Engelhardta (b.d.), *Weißruthenien. Volk und Land*, w przedmowie na język rosyjski.

planowanej wymiany ludności, który upłynął 31 grudnia 1946 r., trwały w dalszym ciągu przemieszczenia na obszarze państwa radzieckiego wywołane decyzjami władz lub będące powrotami z miejsc przymusowych i dobrowolnych przesiedleń w latach 1939–1941. Na Białoruś powróciła część Polaków wywiezionych przez reżim stalinowski do Rosji i innych republik radzieckich przed 22 czerwca 1941 r. Wracali także Żydzi, Białorusini i Rosjanie ewakuowani na wschód po napaści Niemiec na ZSRR latem 1941 r. Rozmiarów tych ruchów ludności w skali republiki nie sposób dokładnie określić, gdyż ewidencję prowadzono tylko na najniższych szczeblach administracji.

U schyłku lat 40. w ramach wielkiej przebudowy radzieckiego państwa i społeczeństwa rozpoczęto akcję wymiany ludności między poszczególnymi republikami. Z poszczególnych obwodów Białorusi w 1951 r. planowano przesiedlać po kilkaset rodzin do Karelskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, na Sachalin, do obwodu kaliningradzkiego lub innych bezludnych regionów Federacji Rosyjskiej (ДАГБ.2). Razem w tym roku planowano przesiedlić z Białorusi 3 tys. osób, połowa z nich miała trafić do Karelii. Oficjalnie były to przesiedlenia dobrowolne, zaś argumentami zachęcającymi do uczestnictwa w nowej wędrówce ludów były spełnienie patriotycznego obowiązku wobec radzieckiej ojczyzny i obietnice ze strony władz lepszych warunków egzystencji w nowym miejscu osiedlenia. Ze względu na masowe uchylanie się Białorusinów od udziału w realizacji tych projektów stalinowskiego kierownictwa plan zrealizowano tylko w 47 procentach (ДАГБ.3). Odpowiedzialni za niepowodzenie akcji przesiedleńczej zostali ukarani.

W 1952 r. Rada Ministrów ZSRR zaplanowała przesiedlenie z Białorusi do Karelii i Kraju Krasnojarskiego 9 tys. rodzin (ДАГБ.4). Szybko jednak zorientowano się, że w wyludnionej przez wojnę Białorusi zabraknie ludzi do wykonania planów gospodarczych i kontyngent ludzi do wywiezienia z republiki zmniejszono do 2787 rodzin (ДАГБ.5).

Politykę migracji do wschodnich regionów Rosji realizowano przez kolejne dziesięciolecia, w latach 60. i 70. wykorzystując głównie zachęty ekonomiczne. W miarę upływu czasu skala przemieszczeń wewnętrznych w ZSRR systematycznie malała. Nowa fala pojawiła się wraz z procesem rozpadu państwa radzieckiego i narastaniem konfliktów etnicznych. Białoruś jednak, w porównaniu do innych republik, nie stała się obszarem gwałtownych ruchów migracyjnych.

Równoległe z organizowanymi w pierwszych latach po wojnie przesiedleniami z Białorusi trwał napływ ludności z Rosji i Ukrainy do miast białoruskich. Odbываło się to pod hasłami pomocy „bratniej republice” w odbudowie życia politycznego, gospodarczego, oświatowego, naukowego i kulturalnego. Kadra zarządzająca w aparacie partyjnym administracji, placówkach naukowych i oświatowych, instytucjach kultury została zdominowana przez rosyjskojęzycznych przybyszów spoza republiki (Mironowicz i in., 2005, ss. 124–125). Młodym Białorusinom

przesiedlającym się masowo w następnych dekadach ze wsi do miast stworzono instytucjonalne ramy awansu społecznego wraz ze zmianą oblicza językowego i kulturalnego.

Tabela 1. Dynamika rocznego tempa wzrostu liczby ludności w miastach i na wsi Białorusi w latach 1959–1999

Ludność	Przyrost (w %) w latach 1959–1999	Roczne tempo wzrostu (w %) w latach:			
		1959–1969	1970–1978	1979–1988	1989–1999
w miastach	284,5	4,3	3,4	2,4	0,5
na wsi	55,2	-0,8	-1,9	-2,0	-1,3
Ogółem	125,1	1,0	0,7	0,7	-0,1

Źródło: Тихонова (2004, s. 53).

W latach 1956–1958 miała miejsce tzw. druga akcja repatriacyjna Polaków. Z Białorusi do Polski wyjechało wówczas około 80 tys. osób (Eberhardt, b.d., ss. 110–111).

Gdy przeprowadzano pierwszy po wojnie powszechny spis ludności w 1959 r. sytuacja była w miarę stabilna. Trwały ruchy migracyjne z Białorusi i na Białoruś, lecz nie były one już wynikiem zaplanowanych odgórnie akcji przesiedleńczych. Natomiast polityka władz radzieckich sprzyjała dalszemu procesowi wymiany ludności między poszczególnymi republikami. Budowano podstawy społeczeństwa, które w latach 70. coraz śmielej określano „narodem radzieckim”.

Od 1959 r. powszechne spisy ludności w ZSRR przeprowadzano najczęściej co 10 lat. Po uzyskaniu niepodległości przez Białoruś zachowano tę cykliczność ewidencji ludności. Ich wyniki są niekiedy kontestowane przez krajowych i zagranicznych komentatorów, lecz w ogromnym stopniu odzwierciedlają jednak istniejącą wówczas rzeczywistość. Spis w 1989 r. był przeprowadzony u zarania białoruskiej suwerenności, zaś ostatni jesienią 2009 r.

Pierwszy powszechny spis ludności z 1959 r. (Tabela 2) pokazał dość wyraźnie łączenie przez Białorusinów języka ojczystego z narodowością. Większość tej społeczności mieszkała wówczas na wsi i w rzeczywistości posługiwała się gwarami języka białoruskiego. Dotyczyło to także katolików, którzy najczęściej deklarowali się jako Polacy, lecz w życiu codziennym powszechnie posługiwali się gwarami białoruskimi. Rosjanie, a także w znacznej części Żydzi jako ludność napływowa, osiadli w miastach, deklarowali rosyjski jako język ojczysty. Białorusini, jako naród tytularny republiki, nie byli kreatorami jej oblicza kulturowego.

Ukraińcy na Białorusi stanowili zarówno ludność autochtoniczną, zamieszkującą w południowych rejonach obwodu brzeskiego, jak i napływową. Autochtoni najczęściej deklarowali ukraiński jako język ojczysty.

Tabela 2. Struktura narodowa i językowa BSRR w 1959 r.

Narodowości	Liczba osób danej narodowości w tys.	Język ojczysty (w tys.)			
		Język ojczysty językiem swojej narodowości	Język białoruski	Język rosyjski	Inny
Białorusini	6 532,0	6 086,3	-	441,9	3,8
Rosjanie	659,1	658,8	0,2	-	0,1
Polacy	538,9	261,8	254,9	21,7	0,5
Żydzi	150,1	32,9	2,8	114,2	0,2
Ukraińcy	133,1	62,3	10,9	59,8	0,1
Inni	41,4	21,0	6,9	13,2	0,3
Razem	8 054,6	7 123,1	275,7	650,8	5,0

Źródło: Eberhardt (b.d., s. 116).

W latach 60. i 70. rozpoczęła się masowa migracja ludności wiejskiej do miast, a wraz z nią procesy asymilacji w rosyjskojęzycznym środowisku miejskim. Na Białorusi osiedlali się także przedstawiciele różnych narodów tworzących mozaikę etniczną ZSRR. Dane w Tabeli 3 pokazują dynamikę kształtowania struktury etnicznej na przestrzeni 50 lat w granicach Republiki Białoruś.

Tabela 3. Struktura narodowościowa Białorusi według spisów powszechnych ludności przeprowadzonych w latach 1959–2009 (w tysiącach)

Narody Białorusi	1959 r.	1970 r.	1979 r.	1989 r.	1999 r.	2009 r.
Ludność razem	8 056	9 002	9 533	10 152	10 045	9 504
Białorusini	6 532	7 290	7 568	7 905	8 159	7 957
Rosjanie	660	938	1 134	1 342	1 142	785
Polacy	539	383	403	418	396	295
Ukraińcy	133	190	230	291	237	159
Żydzi	150	148	138	112	28	13
Litwini	8	8	7	8	6	5
Tatarzy	9	10	11	13	10	7
Cyganie	5	7	8	11	10	7
Inni	13	17	19	32	36	34

Źródło: Зимовский (2011, s. 8).

W strukturze narodowościowej Białorusi mimo trwających migracji dominowały jednak narody od stuleci zamieszkujące terytoria określone granicami Republiki

Białoruś – Białorusini, Rosjanie, Polacy, Żydzi i Ukraińcy. Kształt struktury etnicznej określały nie tylko migracje, lecz także zmiany tożsamości zachodzące wśród poszczególnych zbiorowości narodowych.

W latach 1959–1970 znacząco – o ponad 279 tys. – wzrosła liczba Rosjan zamieszkujących republikę. W 1970 r. w porównaniu do spisu z 1959 r. liczba Rosjan wzrosła o 42,3%. Był to efekt nie tylko przyrostu naturalnego, lecz przede wszystkim napływu kolejnych fal specjalistów uczestniczących w rozbudowie miejscowego przemysłu, kadr partyjnych i urzędniczych oraz oficerów do stacjonujących na Białorusi radzieckich jednostek wojskowych.

Podobne czynniki przyczyniły się do wzrostu liczby Ukraińców, których około 50 tys. w latach 60. przyjechało na Białoruś w ramach ruchu służbowego.

W tym samym czasie liczba Polaków zmniejszyła się o 156,3 tys. osób (29%), chociaż w latach 60. nie było żadnych masowych migracji, ani przesiedleń, a przyrost naturalny wśród katolików zapewne znacząco nie różnił się od pozostałych grup narodowych. Spadek liczby Polaków był spowodowany głównie deklarowaniem przez część katolików narodowości białoruskiej, co ułatwiało karierę w życiu zawodowym, oraz w mniejszym stopniu migracjami do innych republik.

Tabela 4. Wpływ przyrostu naturalnego i migracji na liczbę ludności Białorusi w latach 1959–1999

Przyrost ludności	W latach			
	1959–1970	1970–1979	1979–1989	1989–1999
	W okresie między spisami (w tys.)			
naturalny	1 233,0	639,9	647,6	-81,3
w wyniku migracji	-272,5	-99,6	-28,3	-25,3
bilans ogólny	960,5	540,3	619,3	-106,6

Źródło: Тихонова (2004, s. 53).

W latach 1959–1970 liczba Białorusinów w BSRR wzrosła o 458 tys. (11,6%) (Логінова, 1988, s. 49). W tym czasie opuściło terytorium republiki ponad 272 tys. osób, w przytłaczającej większości Białorusinów. Wśród narodów ZSRR w latach 70. Białorusini po Ormianach i Tadyżkach stanowili największy odsetek narodu mieszkającego poza granicami swojej republiki – około 20% (Исупов & Шварцев, 1980, s. 154). W 1979 r. w Związku Radzieckim mieszkało 9 463 tys. osób białoruskiej narodowości, w tym 1 895 tys. poza granicami Republiki Białoruskiej (Болдырев, 1980, s. 8). Najrzadziej emigrowali do innych republik Gruzini, Łotysze, Litwini i Estończycy (Исупов & Шварцев, 1980, s. 154).

Do końca istnienia Związku Radzieckiego utrzymywała się tendencja do wymiany ludności między Rosją, Białorusią i Ukrainą. Białorusini wyjeżdżali i osiedlali się głównie w Rosji, Rosjanie i w znacznie mniejszej liczbie Ukraińcy na Białorusi.

Tabela 5. Dynamika zmian liczby ludności w poszczególnych grupach narodowościowych Białorusi w latach 1970–2009

Narodowość	Wzrost liczby ludności (w %) w latach			
	1970–1979	1979–1989	1989–1999	1999–2009
Białorusini	+3,8	+4,4	+3,2	-2,5
Rosjanie	+20,9	+18,3	-14,9	-31,3
Polacy	+5,4	+3,6	-5,3	-25,5
Ukraińcy	+21,1	+26,0	-18,6	-29,9
Żydzi	-8,5	-17,4	-75,2	-53,5
Tatarzy	+9,0	+10,1	-23,0	-30,0
Inni	+43,1	+45,2	-2,0	-14,5
Ogółem	+5,9	+9,6	-1,1	-5,4

Źródła: Болдырев (1980, s. 28); Гончарова (1990, s. 34); Зимовский (2011, s. 8).

Znaczący i systematyczny wzrost Rosjan w strukturze narodowościowej BSRR w ostatnim dwudziestolecu istnienia radzieckiej republiki nie był już tylko wynikiem napływu ludności z Rosji, ani tym bardziej przyrostu naturalnego w tej grupie etnicznej. W dużej mierze był to efekt rusyfikacji i sowietyzacji życia publicznego, a szczególnie oblicza kulturowego miast, gdzie część osiedlającej się ludności wiejskiej przyswajając język i rosyjskie wzorce kulturowe, bardziej czuła się częścią radzieckiej wspólnoty politycznej niż etnicznej białoruskiej. Białoruś była tylko jednostką administracyjną olbrzymiego państwa, z dominacją języka i kultury rosyjskiej. Alternatywnym wzorcem były białoruska kultura ludowa i język białoruski, jako mowa mieszkańców wsi, kojarzone na ogół ze smutnym dziedzictwem przodków. Awans społeczny kilku pokoleń Białorusinów wiązał się z przyswojeniem języka i kultury miejskiej, w tym przypadku rosyjskiej.

Po rozpadzie Związku Radzieckiego i powstaniu niepodległego państwa – Republiki Białoruś – struktura narodowościowa zaczęła zmieniać się z wyraźną tendencją rosnącego odsetka Białorusinów i malejącego udziału innych grup etnicznych. Dużej dynamice zmian struktury etnicznej nie towarzyszyły w takim samym stopniu migracje z Białorusi lub na Białoruś. Wyjechało wprawdzie kilkadziesiąt tysięcy osób, głównie Rosjan i Ukraińców pełniących służbę wojskową w garnizonach na terenie Białorusi, w aparacie partyjnym i administracyjnym. Opuścili Białoruś, gdy przestały istnieć instytucje, którymi najczęściej kierowali. Oficerowie białoruscy i przedstawiciele innych zawodów wracali do swojego państwa. Był to jednak ruch niewpływający znacząco na strukturę narodowościową Białorusi w takiej skali, jak odzwierciedlały to wyniki spisów powszechnych. Sytuacja polityczna na Białorusi po rozpadzie ZSRR nie stwarzała żadnych powodów do wyjazdu osiadłych tu Rosjan

i Ukraińców i powrotu do swoich krajów, tak jak to miało miejsce w przypadku nowo powstałych państw w Azji Centralnej.

Konflikty etniczne na Kaukazie, a szczególnie wojna o Górski Karabach między Ormianami a Azerami spowodowała napływ do Białorusi kilkunastu tysięcy osób reprezentujących obie te narodowości (Зимовский, 2011, s. 8). Mniej licznie napływali także uchodźcy z państw Azji Centralnej, lecz były to wielkości niewpływające na kształt struktury narodowościowej Białorusi.

W drugiej połowie lat 80. rozpoczął się długotrwały spadek przyrostu naturalnego. Regres w białoruskiej demografii był spowodowany przede wszystkim tragicznymi skutkami katastrofy elektrowni atomowej w Czarnobylu. Silne skażenie ponad jednej czwartej terytorium republiki spowodowało liczne przypadki narodzin dzieci z wadami genetycznymi. Ich rodzice wcześniej przebywali w zagrożonych strefach. Wiedza o potencjalnym zagrożeniu stanu zdrowia dzieci spowodowała powstrzymanie się z decyzją o rodzeniu ich przez kobiety, także na obszarach mniej dotkniętych skażeniem. W konsekwencji w latach 90. nastąpił gwałtowny spadek liczby urodzin w wymiarze całego państwa. Dotyczyło to wszystkich narodowości zamieszkujących Białoruś.

Innym czynnikiem hamującym przyrost naturalny był rozpad radzieckiego systemu opieki społecznej. Niepodległe państwo białoruskie z olbrzymi problemami gospodarczymi nie było w stanie zagwarantować ani pracy, ani płacy pozwalającej na przetrwanie rodzinie. W sytuacji codziennej walki o byt nie było motywacji do rodzenia dzieci.

Tabela 6. Dynamika zmian udziału największych grup etnicznych w strukturze narodowościowej Białorusi w latach 1959–2009

Narodowość	1959 r.	1970 r.	1979 r.	1989 r.	1999 r.	2009 r.
	%	%	%	%	%	%
Białorusini	81,1	81,0	79,4	77,9	81,2	83,7
Rosjanie	8,2	10,4	11,9	13,2	11,4	8,3
Polacy	6,7	4,3	4,2	4,2	3,9	3,1
Ukraińcy	1,7	2,1	2,4	2,9	2,6	1,7
Żydzi	1,9	1,6	1,4	1,1	0,3	0,1

Źródło: Зимовский (2011, s. 9).

Jedyną grupą narodowościową, która dość masowo opuszczała Białoruś, gdy zostały zniesione bariery uniemożliwiające opuszczenie terytorium Związku Radzieckiego, byli Żydzi. Emigracja tej ludności do Izraela, Stanów Zjednoczonych i Europy Zachodniej była kontynuowana po rozpadzie państwa radzieckiego z nowo powstałych niezależnych republik, w tym także z Białorusi.

Rosnący po 1989 r. udział Białorusinów w strukturze narodowościowej Republiki Białoruś był efektem powstania państwa o takiej nazwie, gdzie początkowo nawet język

białoruski uczyniono jedynym językiem państwowym. Białorusini, którzy ulegli sowietywizacji i nieodłącznie związanej z nią rusyfikacji, musieli przyjąć do wiadomości fakt istnienia białoruskiego państwa, którego wprawdzie nie oczekiwali, ale nie mieli także oporów przed jego akceptacją. Byli ludźmi miejscowego pochodzenia, którym propaganda i system edukacyjny nieustannie przypominały o własnych tradycjach państwowych². Wielu Białorusinów, którzy podczas spisów powszechnych w 1979 i 1989 r. określili swoją narodowość jako rosyjską, w nowej sytuacji politycznej deklarowali białoruską. Wyniki spisu 1999 r. odzwierciedlają przede wszystkim stan poczucia tożsamości, warunkowany wewnętrznymi i zewnętrznymi czynnikami politycznymi.

Do upowszechnienia wśród obywateli idei narodu białoruskiego w jeszcze większym stopniu przyczyniła się polityka etniczna państwa białoruskiego w XXI w., co znalazło wyraz podczas spisu powszechnego w 2009 r. Prezydent Białorusi Aleksander Łukaszenko realizując własne projekty centralizacji władzy, zadbał także, aby system polityczny był budowany na mocnych podstawach ideologicznych. Instrumentem do realizacji celów była i jest szeroko upowszechniana „ideologia państwowa” oraz zawarta w niej koncepcja narodu białoruskiego jako wspólnoty wszystkich obywateli. Ideologia państwowa traktuje bowiem wszystkich obywateli Republiki Białoruś jako Białorusinów, niezależnie od ich narodowej i religijnej przynależności. Od 2003 r. jest ona realizowana jako jeden z głównych przedmiotów nauczania na wszystkich szczeblach edukacji. Według ideologii naród białoruski stanowią wspólnoty etniczne, z których największą jest białoruska. Oprócz Białorusinów naród państwowy tworzą także Rosjanie, Ukraińcy, Polacy, Żydzi, Litwini, Tatarzy, Cyganie i wszyscy pozostali, którzy posiadają obywatelstwo białoruskie (Баабов, 2012, s. 167).

Idea narodu państwowego nie jest upokarzająca dla żadnej wspólnoty etnicznej, dlatego po kilku latach intensywnego upowszechniania tego modelu narodu białoruskiego wielu Rosjan, Polaków czy Ukraińców na pytanie o narodowość odpowiadało zgodnie z przesłaniem zawartym w „ideologii państwowej”.

Z ogromnymi zastrzeżeniami proces ten można określić mianem asymilacji państwowej, lecz w żadnym wypadku nie może być mowy o asymilacji w kulturze białoruskiej. Odpowiedzi na pytania o język ojczysty i język komunikacji domowej pokazują gwałtowny proces rusyfikacji wszystkich grup narodowych i odwrót od języka białoruskiego, a zatem także od wartości kulturowych, którego jest nośnikiem. W ciągu 10 lat, między rokiem 1999 a 2009, prawie co trzeci obywatel deklarujący narodowość białoruską zmienił zdanie na temat swojego języka ojczystego, wybierając rosyjski. Podwoił się także w tym czasie odsetek Polaków deklarujących rosyjski jako język ojczysty. Był to także efekt wyludnienia się wsi zamieszkałych przez ludność polską, gdzie w życiu codziennym posługiwano

² Władza przekonywała o ciągłym istnieniu państwowości białoruskiej od czasu utworzenia BSRR w 1918 r. Opozycja mówiła o Wielkim Księstwie Litewskim jako państwie białoruskim. W podręcznikach historii pisano o średniowiecznym Księstwie Połockim, niezależnym od Państwa Kijowskiego, władającym nad większością ziem białoruskich.

się głównie gwarami języka białoruskiego. W miastach młodzież polska, podobnie jak białoruska, przejmowała wzorce kulturowe powstałe na bazie języka rosyjskiego.

Tabela 7. Deklarowany język ojczysty narodowości mieszkających w Republice Białoruś według spisów powszechnych przeprowadzanych w latach 1989, 1999 i 2009

1989

Narodowości	Liczba osób danej narodowości w tys.	Język ojczysty językiem swojej narodowości w %	Język ojczysty białoruski w %	Język ojczysty rosyjski w %
Ludność Republiki Białoruś	10 152	77,7	3,2	19,0
Białorusini	7 905	80,2	x	19,7
Rosjanie	1 342	97,7	2,2	X
Polacy	418	13,3	63,9	22,6
Ukraińcy	291	45,4	5,8	48,7
Żydzi	112	7,6	2,1	90,0

1999

Narodowości	Liczba osób danej narodowości w tys.	Język ojczysty językiem swojej narodowości w %	Język ojczysty białoruski w %	Język ojczysty rosyjski w %
Ludność Republiki Białoruś	10 045	81,9	4,2	13,8
Białorusini	8 159	85,6	x	14,3
Rosjanie	1 142	90,7	9,1	x
Polacy	396	16,5	67,1	16,2
Ukraińcy	237	42,8	14,3	42,8
Żydzi	28	5,4	17,1	77,0

2009

Narodowości	Liczba osób danej narodowości w tys.	Język ojczysty językiem swojej narodowości w %	Język ojczysty białoruski w %	Język ojczysty rosyjski w %
Ludność Republiki Białoruś	9 504	59,9	2,3	33,6
Białorusini	7 957	60,8	x	37,0
Rosjanie	785	96,3	2,8	x
Polacy	295	5,4	58,2	33,9
Ukraińcy	159	29,2	7,9	61,2
Żydzi	13	1,9	9,1	86,1

Źródło: Зимовский (2011, ss. 317–318).

Wszystkie mniejszości narodowe, za wyjątkiem Polaków, były i są rozproszone po całej Białorusi (Зимовский, 2011, ss. 9–39). W przypadku Polaków ponad 75% osób deklarujących narodowość polską pochodziło z obwodu grodzieńskiego (Зимовский, 2011, s. 16). Zwarte obszary zamieszkania przez dziesięciolecia pozwalały na zachowanie tożsamości narodowej. W ostatnich latach następował jednak wyraźny proces rozproszenia polskiej mniejszości narodowej na terytorium Białorusi (Зимовский, 2011, ss. 106–148). Jednym z kierunków migracji białoruskich Polaków jest Polska. Poszerzeniu kontaktów sprzyja „Karta Polaka”, dokument wydawany w polskich placówkach konsularnych na Białorusi. Wiele młodych osób korzysta z możliwości, jakie daje „Karta”, przede wszystkim podejmując studia lub pracę w Polsce. Najczęściej wiąże się to ze zmianą miejsca zamieszkania, a w dłuższej perspektywie także obywatelstwa.

Znacznie większe zmiany niż w przypadku deklarowanej narodowości nastąpiły w deklaracjach na temat języka jako środka komunikacji w środowisku domowym. W 1999 r. 41,3% Białorusinów deklarowało, że z domownikami rozmawia w języku białoruskim, zaś 58,6% w rosyjskim. Język białoruski był środkiem komunikacji w życiu prywatnym dla 57,6% Polaków, rosyjski zaś dla 37,7%. Białoruscy Ukraińcy i Żydzi w środowisku rodzinnym posługiwali się prawie wyłącznie językiem rosyjskim. Dziesięć lat później już blisko 70% Białorusinów przyznało, że w środowisku domowym posługuje się wyłącznie językiem rosyjskim (Delinia, 2010). Po raz pierwszy po wojnie także większość Polaków deklarowała rosyjski jako język komunikacji w życiu prywatnym. Spisy powszechne z 1999 i 2009 r. pokazują dość wyraźną tendencję upowszechniania języka rosyjskiego zarówno w przestrzeni publicznej, jak w życiu prywatnym przedstawicieli wszystkich narodów zamieszkujących Białoruś. Państwo natomiast narzuciło dość skutecznie własną wizję tożsamości, skłaniając nawet część Rosjan do deklarowania białoruskiej narodowości.

Tabela 8. Język poszczególnych narodowości, którym posługują się w warunkach domowych według spisu z 2009 r.

Narodowości	Język deklarowany jako ojczysty w %	Język białoruski w %	Język rosyjski w %	Język polski w %	Język ukraiński w %
Białorusini	26,1	x	69,8	0,03	0,06
Rosjanie	96,5	2,0	x	-	-
Polacy	1,4	40,1	47,5	x	-
Ukraińcy	3,8	6,3	88,1	-	x
Żydzi	1,4	2,5	96,1	-	-

Źródło: Зимовский (2011, s. 355).

Zaledwie 30% mieszkańców Białorusi wszystkich „wspólnot etnicznych” posługuje się w kontaktach z rodziną i znajomymi językiem białoruskim. Zdecydowana

większość obywateli posługujących się w życiu codziennym językiem białoruskim mieszka na wsi. To 62% tych, którzy określili swoją narodowość jako białorską i 72% tych, co deklarowali narodowośćorską. Spis z 2009 r. potwierdził niemal całkowitą rusyfikację mieszkańców miast. Ponad 87% Białorusinów i 72% Polaków mieszkających w miastach posługuje się wyłącznie językiem rosyjskim. Wśród Rosjan, Żydów i Ukraińców odsetek ten jest bliski stu procentom (Зимовский, 2011, ss. 363–370).

Źródła

- Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці (ДАГВ.1), ф. 1110, воп. 1а, сп. 2, л. 1.
[Dziaržaŭny arkhiŭ Hrodzenskaŭ voblastsi (DAHV.1), f. 1110, vor. 1a, sp. 2, l. 1]
ДАГВ.2, ф. 1171, воп. 3а, сп. 17, л. 48.
ДАГВ.3, ф. 1171, воп. 3а, сп. 17, л. 50.
ДАГВ.4, ф. 1171, воп. 3а, сп. 17, л. 53.
ДАГВ.5, ф. 1214, воп. 1, сп. 9, л. 53.
Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ.1), ф. 510, воп. 1, сп. 108, л. 45–48.
[Natsyianal’ny arkhiŭ Rėspubliki Belarus’ (NARB.1), f. 510, vor. 1, sp. 108, l. 45–48]
НАРБ.2, ф. 788, воп. 2, сп. 4, л. 16.
НАРБ.3, ф. 788, воп. 1, сп. 24, л. 35.
НАРБ.4, ф. 788, воп. 1, сп. 24, л. 36.

Bibliografia

- Delinia. (2010, wrzesień 8). Вынікі перапісу насельніцтва: Для 60% насельніцтва беларуская мова – родная. *Народная Воля*. Pobrano 12 wrzesnia 2016, z <http://www.nv-online.info/by/106/40/20145/>
- Eberhardt, P. (b.d.). *Przemiany narodowościowe na Białorusi*. Warszawa: Editions Spotkania.
- Engelhardt, E. von. (b.d.). *Weißruthenien: Volk und Land* [Maszynopis].
- Mironowicz, E., Tokć, S., & Radzik, R. (2005). *Zmiana struktury narodowościowej na pograniczu polsko-białoruskim w XX wieku* (E. Łagunioneck, Red.). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Бабосов, Е. (2012). *Основы идеологии Белорусского Государства: Курс лекций*. Минск: Амалфея.
- Болдырев, В. (Red.). (1980). *Население СССР: По данным Всесоюзной переписи населения 1979 г.* Москва: Государственный комитет по статистике СССР, Информационно-издательский центр.
- Гончарова, Е. (Red.). (1990). *Население СССР: По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г.* Москва: Финансы и статистика.

- Жиromская, В., Киселев, И., & Поляков, Ю. (1996). *Пол века под грифом „Секретно”: Всесоюзная перепись населения 1937 года*. Москва: Наука.
- Зимовский, В. (Ed.). (2011). *Перепись населения 2009: Национальный состав населения Республики Беларусь: Национальный статистический комитет Республики Беларусь* (Т. 3). Минск: Национальный статистический комитет Республики Беларусь.
- Исупов, А., & Шварцев, Н. (Ed.). (1980). *Всесоюзная перепись населения 1979 года*. Москва: Финансы и статистика.
- Літвін, А. (2003). *Нацыская палітыка генацыду і Беларусь: Планы, вырашэнне, вынікі*. W К. Кузьма (Ed.), *Генацыд у другой сусветнай вайне: Праблемы даследвання (У памачь ахвяр Трасцяняца)*. Мінск: Выдавецкі цэнтр БДУ.
- Логинава, Л. (Ed.). (1988). *Население СССР 1987 (Статистический сборник)*. Москва: Финансы и статистика.
- Тихонова, Л. (2004). *Демография Беларуси*. Минск: БГУ.

Bibliography (Transliteration)

- Babosov, E. (2012). *Osnovy ideologii Belorusskogo Gosudarstva: Kurs lektsii*. Minsk: Amalfeia.
- Boldyrev, V. (Ed.). (1980). *Naselenie SSSR: Po dannym Vsesoiuznoi perepisi naseleniia 1979 g.* Moskva: Gosudarstvennyi komitet po statistike SSSR, Informatsionno-izdatel'skii tsentr.
- Delinia. (2010, September 8). Vyniki perapisu nasel'nitstva: Dlia 60% nasel'nitstva belaruskaiia mova – rodnaia. *Narodnaia Volia*. Retrieved September 12, 2016, from <http://www.nv-online.info/by/106/40/20145/>
- Eberhardt, P. (n.d.). *Przemiany narodowościowe na Białorusi*. Warszawa: Editions Spotkania.
- Engelhardt, E. von. (n.d.). *Weißruthenien: Volk und Land* [Typescript].
- Goncharova, E. (Ed.). (1990). *Naselenie SSSR: Po dannym Vsesoiuznoi perepisi naseleniia 1989 g.* Moskva: Finansy i statistika.
- Isupov, A., & Shvartsev, N. (Eds.). (1980). *Vsesoiuznaia perepis' naseleniia 1979 goda*. Moskva: Finansy i statistika.
- Litvin, A. (2003). Natsyskaia palityka henatsydu i Belarus': Plany, vyrashénne, vyniki. In K. Kuz'ma (Ed.), *Henatsyd u druhoi susvetnaï vaïne: Prablemy dasledvannia (U pamats' akhviar Tras'tsiantsa)*. Minsk: Vydavetski tséntr BDU.
- Loginova, L. (Ed.). (1988). *Naselenie SSSR 1987 (Statisticheskii sbornik)*. Moskva: Finansy i statistika.
- Mironowicz, E., Tokć, S., & Radzik, R. (2005). *Zmiana struktury narodowościowej na pograniczu polsko-białoruskim w XX wieku* (E. Łagunioneck, Ed.). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Tikhonova, L. (2004). *Demografiia Belarusi*. Minsk: BGU.
- Zhiromskaia, V., Kiselev, I., & Poliakov, I. (1996). *Pol veka pod grifom „Sekretno”: Vsesoiuznaia perepis' naseleniia 1937 goda*. Moskva: Nauka.
- Zimovskii, V. (Ed.). (2011). *Perepis' naseleniia 2009: Natsional'nyi sostav naseleniia Respubliki Belarus': Natsional'nyi statisticheskii komitet Respubliki Belarus'* (Vol. 3). Minsk: Natsional'nyi statisticheskii komitet Respubliki Belarus'.

Dynamika kształtowania się struktury narodowościowej Białorusi po II wojnie światowej

Streszczenie

W czasie II wojny światowej Białoruś utraciła ponad 1,5 mln mieszkańców. W latach 1944–1946 w ramach akcji repatriacyjnej do Polski wyjechało 226 tys. Polaków. Wraz z budową przemysłu na Białorusi, rozmieszczaniem jednostek Armii Czerwonej i tworzeniem radzieckiego systemu władzy do Białorusi napływały setki tysięcy Rosjan i dziesiątki tysięcy Ukraińców. Jednocześnie władze radzieckie prowadziły politykę sprzyjającą przesiedlaniu Białorusinów do innych republik, a zwłaszcza do Rosji. Powszechne spisy ludności organizowane co 10 lat od 1959 r. dość dobrze pokazują proces systematycznego umacniania czynnika rosyjskiego w strukturze narodowościowej Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Towarzyszyła temu asymilacja białoruskiej młodzieży, przesiedlającej się ze wsi do miast, w kulturze rosyjskiej. Powstanie niepodległego państwa białoruskiego po rozpadzie ZSRR odwróciło te tendencje. Odsetek osób deklarujących narodowość rosyjską, ale także żydowską, ukraińską i polską w strukturze narodowościowej zaczął się szybko zmniejszać. Towarzyszyło temu jednak umacnianie obecności języka rosyjskiego zarówno w przestrzeni publicznej, jak w życiu prywatnym mieszkańców Białorusi.

Słowa kluczowe: Białoruś; struktura narodowościowa; przeobrażenia demograficzne

The dynamics of development of the ethnic structure of Belarus after World War II

Abstract

During the Second World War, Belarus lost more than 1.5 million inhabitants. In 1944–1946, as part of the repatriation process, 226,000 Poles left for Poland. With the construction industry in Belarus, deploying units of the Red Army and the creation of the Soviet system of government, to Belarus poured in hundreds of thousands of Russians and dozens of thousands of Ukrainians. At the same time, the Soviet authorities pursue policies conducive to resettlement Belarusians to other republics, especially to Russia. Widespread census was held every 10 years since 1959. It shows a systematic process of strengthening the Russian factor in the ethnic structure of the Belarusian Soviet Socialist Republic. This was accompanied by assimilation in

Russian culture of the Belarusian youth, expelling from the countryside to the cities. The creation of the independent Belarusian state after the collapse of the Soviet Union reversed these trends. The percentage of people declaring Russian nationality, but also Jewish, Ukrainian and Polish, began to rapidly decline in the ethnic structure. This was accompanied, however, by a stronger presence of the Russian language, both in the public and private life of people in Belarus.

Keywords: Belarus; ethnic structure; demographic developments

Professor Dr. hab. Eugeniusz Mironowicz, the head of the Chair of International Politics at the Institute of History and Political Science, University of Białystok. Research interests: the latest history of Belarus, foreign policy of post-Soviet states, ethnic problems in Eastern Europe. Author of 12 monographs and 158 scholarly articles.

Bibliography (selection): *Historia państw świata XX wieku. Białoruś* [History of the countries in the world of the 20th century. Belarus], Warszawa (Warsaw) 2007; *Białorusini i Ukraińcy w polityce obozu piłsudczykowskiego* [Belarusians and Ukrainians in the policy of the Piłsudski camp], Białystok (Białystok) 2007; *Polityka zagraniczna Białorusi 1990–2010* [Foreign policy of Belarus, 1990–2010], Białystok (Białystok) 2011; *Polityka zagraniczna Ukrainy 1990–2010* [Foreign policy of Ukraine, 1990–2010], Białystok (Białystok) 2012; *Wojna wszystkich ze wszystkimi. Białoruś 1941–1944* [War of everyone with all. Belarus, 1941–1944], Kraków (Cracow) 2015.

Correspondence: Eugeniusz Mironowicz, University of Białystok, e-mail: ebma@interia.pl

Support of the work: The work was performed independently as part of statutory research funded by the Polish Ministry of Science and Higher Education.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.